ABDULLA QAHHOR BADIIY MEROSIDA IJTIMOIY HAYOT VA IQTISODIY MUNOSABATLAR

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,

“Soliq va byudjet hisobi” fakulteti dekani,

Iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Zoyirov Laziz Subxonovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,

“Soliq va byudjet hisobi” fakulteti talabasi,

Ismatillayev Kamronbek G‘ulomjon o‘g‘li

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada o‘zbek adabiyotining buyuk namoyandalaridan biri bo‘lgan, Abdulla Qahhorning hayoti, ijodiy yo‘li va asarlarida ijtimoiy-iqtisodiy masalalarning badiiy ifodalanishi tadqiq etiladi. Maqolada yozuvchining asarlarida o‘z davrida uchraydigan og‘ir mehnat, kambag‘allik, iqtisodiy tengsizlik, savdo-sotiq munosabatlari hamda insonning moddiy ehtiyojlari bilan ma’naviy dunyosi o‘rtasidagi ziddiyatlarning qanday aks ettirilganligi ko‘rib chiqiladi. Abdulla Qahhor o‘z asarlarida nafaqat insoniy xarakterlarni, balki o‘zi yashagan davrning iqtisodiy muhitini, ishlab chiqarish munosabatlarini va ijtimoiy tuzumning odamlarga ta’sirini ham chuqur va ishonchli tasvirlab bergan.

Kalit so‘zlar: Abdulla Qahhor, o‘zbek adabiyoti, ijtimoiy-iqtisodiy masalalar, badiiy tasvir, mehnat mavzusi, kambag‘allik, savdo munosabatlari, sovet davri adabiyoti.

KIRISH. Abdulla Qahhor o‘zbek nasri va dramaturgiyasining XX asrdagi eng yorqin siymolaridan biri sifatida nafaqat milliy, balki jahon adabiyoti miqyosida ham e’tirof etilgan ijodkordir. Uning asarlari oddiy kishilarning hayotini, ularning quvonchi va qayg‘ularini, kuch-qudratini va ojizliklarini, xayolot va orzularini shunchalik haqqoniy va ta’sirchan tasvirlaganki, bu asarlar bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Yozuvchi ijodini o‘rganish adabiyotshunoslik nuqtai nazaridangina emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy tarix nuqtai nazaridan ham muhimdir. Chunki Abdulla Qahhor o‘z asarlarida o‘zi yashagan davr XX asr birinchi yarmining murakkab iqtisodiy o‘zgarishlari, kolxozlashtirish siyosati, savdo va hunarmandchilik munosabatlarining o‘zgarishi, kambag‘allik va boylikning kishilar ruhiyatiga ta’siri kabi mavzularni chuqur tadqiq etgan. Shu jihatdan yozuvchi ijodini iqtisodiy mazmun nuqtai nazaridan o‘rganish o‘ziga xos ilmiy qiymatga ega.

Abdulla Qahhor 1907-yil 17-sentyabrda Qo‘qon shahrida oddiy oilada tug‘ildi. Otasi Qahhor temirchi bo‘lib, oila oddiy hayot kechirishardi. Bolalikdan kambag‘al muhitda o‘sgan yozuvchi mehnat va tirikchilik kurashini bevosita kuzatib, hayotning qiyin qirralarini yosh chog‘idanoq his etdi. Bu tajriba keyinchalik uning asarlarida muhim o‘rin egalladi. Abdulla Qahhor Samarqanddagi o‘qituvchilar tayyorlash kurslarini tugatgach, dastlab o‘qituvchilik qildi, so‘ngra matbuot sohasiga kirib keldi. 1930-yillarda u o‘zining dastlabki qissa va hikoyalarini e’lon qila boshladi. Ijodiy faoliyatining dastlabki davrida u sovet davlati g‘oyalarini targ‘ib qiluvchi asarlar yozdi, biroq keyinchalik ijodining yetuklik bosqichida inson va jamiyat munosabatlarini chuqurroq, ziddiyatliroq va ko‘p qirrali tarzda tasvir etishga o‘tdi. Yozuvchi umrining ko‘p qismini Toshkentda o‘tkazdi, O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasida mas’ul lavozimlarni egalladi, bir qancha gazeta va jurnallar tahririyatida ishlab, o‘zbek adabiy muhitining markaziy shaxslaridan biriga aylandi. 1968-yil 25-mayda hozirgi Rossiya Federatsiyasining Moskva shahrida vafot etgan Abdulla Qahhor o‘zbek xalqiga boy ijodiy meros qoldirdi.

Abdulla Qahhor asarlarida ijtimoiy-iqtisodiy masalalarning badiiy talqinini o‘rganish va tahlil qilishdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: birinchidan, yozuvchining hayoti va ijodiy yo‘lini iqtisodiy-ijtimoiy muhitda ko‘rib chiqish, ikkinchidan, uning asosiy asarlaridagi iqtisodiy obrazlar va vaziyatlarni aniqlash, uchinchidan, Qahhor asarlarida mehnat, mulk, kambag‘allik va boylik mavzularining badiiy ifodalanish usullarini tadqiq etish, to‘rtinchidan, yozuvchi ijodining o‘zbek adabiy-iqtisodiy tafakkurining rivojiga qo‘shgan hissasini baholash.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev “O‘zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotini xalqaro miqyosda o‘rganish va targ‘ib qilishning dolzarb masalalari” mavzusidagi xalqaro konferensiyasida ta’kidlaganidek, “Adabiyot, san’at va madaniyat yashasa, millat va xalq, butun insoniyat bezavol yashaydi”. Ayniqsa, globallashuv jarayonida milliy adabiyotning xalqaro miqyosda o‘rganilishi va targ‘ib etilishi katta ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, o‘zbek mumtoz va zamonaviy adabiy merosini chuqur tahlil qilish, undagi gumanistik g‘oyalarni ochib berish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan hisoblanadi.

Metodologiya

Mazkur maqolada bir nechta ilmiy metodlardan kompleks foydalanildi. Tarixiy-biografik metod asosida Abdulla Qahhorning hayoti, yashagan davri va ijtimoiy muhiti o‘rganilib, uning ijodiga ta’siri tahlil qilindi. Matnni chuqur o‘rganish orqali yozuvchining hikoya, qissa va pyesalaridagi ijtimoiy-iqtisodiy mazmun aniqlashtirildi. Qiyosiy-tahliliy metod yordamida uning asarlari Oybek, G‘afur G‘ulom va Hamid Olimjon ijodi bilan solishtirildi. Shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy tahlil orqali iqtisodiy munosabatlar, mehnat va jamiyat muammolari yoritildi. Ushbu metodlar asarlarning badiiy mazmunini chuqurroq ochib berishga xizmat qildi.

Tahlil va tahlil natijalari

Abdulla Qahhor ijodidagi eng muhim iqtisodiy motivlardan biri — mehnat mavzusidir. Yozuvchi o‘zi kosib oilasida tug‘ilib o‘sganligi sababli, hunarmandchilik mehnatini, ustalar va chorakorlarning kundalik hayotini, ularning ijtimoiy ahvolini yaxshi bilardi. Bu bilim uning asarlarida yorqin aks etdi. Masalan, yozuvchining mashhur hikoyalarida o‘zbek hunarmandlari miskarlar, to‘quvchilar, bo‘yoqchilar, zargarlar o‘zlarining kasbiy faoliyati va iqtisodiy muammolari bilan birga tasvirlanadi. Ular faqat mehnat qiluvchi odamlar sifatida emas, balki o‘z hunaridan faxrlanadigan, bir vaqtning o‘zida iqtisodiy qiyinchiliklarga duch keladigan, orzulari va umidlari bor insonlar sifatida namoyon bo‘ladi. Qahhor bu holda mehnatning inson sha’nini ko‘tarishini, ammo adolatsiz ijtimoiy tuzum ostida uning kishini ezib-toptashi mumkinligini ham ko‘rsatadi.

Abdulla Qahhorning 1943-yilda yozilgan “Sarob” romani uning iqtisodiy mavzularga munosabatini eng to‘liq ifodalagan asarlardan biridir. Roman qahramoni Saidiy o‘zbek ziyolisi bo‘lib, u o‘z hayotini foydasiz orzularga, ya’ni sarobga sarflaydi. Asarning iqtisodiy jihati shundaki, unda kishining moddiy ahvoli va ijtimoiy mavqeyi bilan uning ma’naviy holati o‘rtasidagi ziddiyat markaziy o‘rin egallaydi. Romanda 1920–1930-yillardagi O‘zbekistondagi ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar yerliklashtirishdan kolxozlashtirish siyosatiga o‘tish, yangi sovet iqtisodiy tartibotining o‘rnatilishi, eski savdo va mulk munosabatlarining barbod bo‘lishi muhim fon vazifasini o‘taydi. Saidiy shaxsining tanazzuli aynan shu o‘zgarishlar bilan bog‘liq bo‘lib, yozuvchi iqtisodiy o‘zgarishlarning inson taqdiri va ruhiyatiga ta’sirini katta mahorat bilan tasvirlaydi. Abdulla Qahhorning hikoyalari iqtisodiy tengsizlik va kambag‘allikning insonlar hayotiga ta’sirini tasvir etishda ayniqsa kuchlidir. Uning mashhur “Bemor”, “Anor”, “O‘g‘ri”, “Dahshat” kabi hikoyalarida qahramon aynan iqtisodiy qiyinchiliklar tufayli azob chekadi. Bu hikoyalarda boylik va kambag‘allik faqat moddiy holat sifatida emas, balki insoning qadr-qimmatiga, izzat-nafsiga va ruhiyatiga ta’sir qiluvchi omil sifatida namoyon

bo’ladi. Mashhur “Anor” hikoyasini olaylik. Asarda kasalxonada yotgan bemoriga anor sotib olib bormoqchi bo‘lgan otaning ahvoli tasvirlangan. Otaning qo‘lida pul yo‘q, u anor sotib ololmaydi va bu holat uning oilaga bo‘lgan muhabbatini, ojizligini, kambag‘allikning insonni qanday ezishini juda ta’sirchan ifodalaydi. Bu hikoyada iqtisodiy muammo — pulsizlik, insoniy drama bilan uyg‘un holda ko‘rsatilgan.

“O‘g‘ri” hikoyasida esa o‘g‘irlikka majbur bo‘lgan kambag‘al odamning taqdiri ko‘rsatiladi. Yozuvchi bu asarida jinoyatni targ‘ib qilmaydi, balki jamiyatdagi iqtisodiy adolatsizlikni fosh qiladi: Inson o‘g‘ri bo‘lib tug‘ilmaydi, uni shu yo‘lga ijtimoiy-iqtisodiy muhit majbur qiladi degan g‘oyani ilgari suradi. Bu esa yozuvchining ijtimoiy tafakkurining chuqurligidan dalolat beradi. Abdulla Qahhorning dramaturgiyasi ham ijtimoiy-iqtisodiy mazmunga boy. Uning asarlaridagi asosiy jihati shuki: XX asr boshidagi o‘zbek oilasidagi iqtisodiy munosabatlarni, bolaning ijtimoiy muhitini va tirikchilik kurashini sur’atlar orqali jonlantiradi. Asardagi qahramonlar hunarmandlar, savdogarlar, o‘rta hol va kambag‘al kishilar hammasi o‘z iqtisodiy ahvoli bilan aniq tasvirlanadi. “Og‘riq tishlar” komediyasi esa Abdulla Qahhorning ijtimoiy satirasining namunasi bo‘lib, unda sovet davridagi ma’muriy-byurokratik tizimning iqtisodiy hayotga salbiy ta’siri satirik yo‘l bilan ko‘rsatiladi. Byurokratik tizim odamlarning to‘g‘ri va samarali mehnat qilishiga to‘sqinlik qiladi, resurslari behuda sarflanadi va natijada oddiy kishilar jabr ko‘radi bu asarning asosiy ijtimoiy-iqtisodiy xabaridir.

Abdulla Qahhor asarlarida savdo-sotiq munosabatlari ham muhim o‘rin egallaydi. U yashagan davr XX asrning 20–60-yillari O‘zbekistonda iqtisodiy munosabatlarning to‘la o‘zgarishi davri edi: Eski bozor iqtisodiyotidan sovet rejali iqtisodiyotiga o‘tish amalga oshirildi. Yozuvchi bu o‘zgarishlarni oddiy odamlar nuqtai nazaridan kuzatdi va o‘z asarlarida aks ettirdi. Uning bir qator hikoya va qissalarida bozor, do‘kon, savdogar obrazlari uchraydi. Eski usuldagi savdogarlar ular ko‘pincha manfaatparast, hiylagar yoki shunchaki hayot mazmunini yo‘qotgan

odamlar sifatida tasvirlanadi. Yangi sovet iqtisodiy tartibiga o‘tish jarayonidagi ziddiyatlar eski odatlar va yangi talablar o‘rtasidagi to‘qnashuv Qahhor asarlarida ijtimoiy drama va komediya manbaiga aylanadi. Abdulla Qahhor asarlarida iqtisodiy masalalarni tasvirlashda o‘ziga xos insonparvarlik tamoyili mavjud. U hech qachon iqtisodiy muammolarni quruq qoldirmaydi. Aksincha, u har bir iqtisodiy muammo ortida tirik insonning taqdirini, tuyg‘ularini, umid va umidsizliklarini ko‘rsatadi. Bu tamoyil uning asarlarini iqtisodiy hujjat emas, badiiy san’at asariga aylantiradi.

Yozuvchi iqtisodiy tengsizlikni ko‘rsatish orqali jamiyatni adolatli bo‘lishga chaqiradi. Uning asarlari sovet davri iqtisodiy g‘oyalarini sodda tarzda targ‘ib qilmaydi, balki iqtisodiy munosabatlar insonni qanday shakllantirishi yoki buzmishini kuzatishga undaydi. Bu Abdulla Qahhorni faqat propagandist yozuvchi sifatida emas, balki chuqur ijtimoiy tahlilchi adib sifatida tavsiflovchi muhim xususiyatdir. Abdulla Qahhor ijodini sovet davri iqtisodiy siyosati kontekstida baholash murakkab masaladir. Bir tomondan, yozuvchi sovet tuzumining ijtimoiy yo‘nalishlarini kolxozlashtirishni, sanoatlashtirishni, savod chiqarishni qo‘llab-quvvatlagan. Uning bir qator asarlarida yangi sovet hayotiga ijobiy munosabat namoyon bo‘ladi. Biroq boshqa tomondan, Qahhorning eng kuchli asarlari xususan, uning satirik hikoya va pyesalari sovet tizimidagi nuqsonlarni, byurokratizm va mansabparastlikni, insonning sistema tomonidan ezilishini ochiqchasiga ko‘rsatadi. Bu ziddiyat Abdulla Qahhorni sovet davri o‘zbek adabiyotining eng murakkab ijodkorlaridan biri qilib ko‘rsatadi. U rasmiy mafkuraga to‘liq bo‘ysunmagan, lekin ochiqdan-ochiq qarshilik ham ko‘rsata olmagan yozuvchi sifatida o‘z badiiy haqiqatini saqlab qolishga harakat qildi. Bu harakat uning asarlariga o‘ziga xos chuqurlik va ko‘p qatlamlilik bag‘ishladi.

Abdulla Qahhor asarlari bugungi kunda ham katta ahamiyat kasb etadi. O’zbekiston mustaqillikdan so‘ng bozor iqtisodiyotiga o‘tish yo‘lida turli ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni boshdan kechirdi. Tadqiqotchilar va o‘quvchilar Qahhor asarlarida bu muammolarga nisbatan hayratlantiruvchi parallellar topmoqdalar.

Masalan, yozuvchining kambag‘allik, ijtimoiy tengsizlik va iqtisodiy adolatsizlik haqidagi hikoyalari bugungi jamiyat uchun ham saboq beruvchi asarlar bo’lib qolmoqda. Uning byurokratizm va mansabparastlik haqidagi satiralari esa zamonaviy davlat boshqaruvi va iqtisodiy islohotlar sharoitida ham o‘zining ahamiyatini saqlab kelmoqda. Bu esa Qahhor ijodining vaqt sinovidan o‘tgan ulkan badiiy va ijtimoiy qiymatini isbotlaydi.

Ushbu tadqiqotning bir qancha cheklovlari mavjud. Birinchidan, Abdulla Qahhor ijodini faqat ijtimoiy-iqtisodiy prizma orqali o‘rganish uning asarlarining boshqa muhim jihatlarini psixologik chuqurlik, lirik-poetik nafosatini, milliy-madaniy xususiyatlarini etarlicha qamrab olmaydi. Ikkinchidan, sovet davri arxiv materiallariga cheklangan kirish imkoniyati yozuvchining iqtisodiy siyosatga munosabatining to‘liq rasmini ko’rish imkonini bermasligini anglash lozim. Kelajak tadqiqotlar uchun bir qancha istiqbolli yo‘nalishlar mavjud: Abdulla Qahhor asarlarini boshqa Markaziy Osiyo adabiyotlari qozoq, qirg‘iz, tojik bilan qiyosiy o‘rganish, uning arxiv materiallari va maktublari asosida shaxsiy iqtisodiy qarashlari va hayot tarzini tahlil qilish; shuningdek, uning asarlarida iqtisodiy holatlarni o‘rganish samarali bo‘lishi mumkin.

Xulosa

Abdulla Qahhor o‘z asarlarida ijtimoiy-iqtisodiy masalalarni tasvirlashda O‘zbekiston adabiyotida tengsiz o‘rin egallagan. Uning asarlari oddiy mehnat kishilarining hayotini, iqtisodiy muammolarini va insoniy kuchli xarakterlarini shunchalik haqqoniy va ta’sirchan ifodaladiki, bu asarlar bugungi kunda ham o‘z badiiy va ijtimoiy ahamiyatini saqlab qolmoqda. Yozuvchi mehnat, kambag‘allik, ijtimoiy tengsizlik, savdo-sotiq munosabatlari va iqtisodiy o‘zgarishlar mavzularini faqat tashqi ko‘rinish sifatida emas, balki inson ruhiyati va taqdirining asosiy shakllashtiruvchi kuchi sifatida ifodaladi. Bu yondashuv Qahhorni o‘z davrining shunchaki yozuvchisi emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni chuqur

tushungan va ularni badiiy kuchga aylantira olgan ulkan adib darajasiga ko‘tardi. Abdulla Qahhor ijodining bu jihati ijtimoiy-iqtisodiy reallikni badiiy mahorat bilan tasvir etish nafaqat o‘zbek adabiyotida, balki keng ma’noda gumanitar fanlar va iqtisodiy tarix bo‘yicha ham chuqur tadqiqotni talab qiladigan va zamonaviy ilm-fan uchun muhim ahamiyat kasb etadigan soha bo‘lib qolmoqda. Buyuk adibning ijodiy merosi kelajak avlodlar uchun ham ilhom manbai bo‘lib, ijtimoiy adolat va insoniy qadriyatlar haqidagi azaliy savollarning badiiy ifodasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev “O‘zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotini xalqaro miqyosda o‘rganish va targ‘ib qilishning dolzarb masalalari” mavzusidagi xalqaro konferensiyasidagi nutqi — https://www.xabar.uz/uz/madaniyat/shavkat-mirziyoyev-adabiyot-sanat-va

2. Qahhor A. Asarlar to‘plami. 5 jild. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1987–1988.

3. Qahhor A. Sarob: Roman. — Toshkent: O‘zbekiston, 2005.

4. Qahhor A. Hikoyalar. — Toshkent: Sharq, 2002.

5. Sharafiddinov O. Abdulla Qahhor — satirik. — Toshkent: Fan, 1963.

6. Karimov N. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi. — Toshkent: Akademnashr, 2008.

7. Normatov U. Abdulla Qahhor dunyosi. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 1997.

8. Mirzayev H. Abdulla Qahhor va zamon. — Toshkent: O‘qituvchi, 1975.

9. Yo‘ldoshev Q. Adabiyot nazariyasi. — Toshkent: O‘qituvchi, 2009.